

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ СТАТУС СЕМАНТИКИ ПОЧАТКУ І КІНЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ЖУРНАЛЬНИХ СТАТЕЙ)

Наталія РЕПЕХ (Київ, Україна)

У статті визначаються лінгвокогнітивні чинники формування семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ, пов'язані з осмисленням перцептивного досвіду руху та межі. Відповідно, ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ визначаються як концептуальні конструкти, утворені внаслідок взаємодії простих смислів, що виявляється у виборі відповідних номінативних засобів.

The paper reveals the cognitive factors contributing to the formation of BEGINNING and END semantics from the perceptive experience represented by motion and limitation. Consequently, BEGINNING and END are defined as construals resulting from the interaction of elementary senses which influences the use of nominative units.

ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ є основоположними поняттями у багатьох галузях гуманітарної науки. У філософії і логіці вони розглядаються як онтологічні й гносеологічні категорії Буття [1: 4], у літературі – як смислотвірні й темпорально-структурні одиниці [2]. З позицій граматичної конфліктології, аспектології та теорії концептуальної метафори ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ трактуються як засоби концептуалізації дійсності [13; 3: 27].

Водночас питання статусу семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ залишається у мовознавстві відкритим, оскільки сучасна лінгвістика не може об'єднати вказані інтерпретації. Ця проблема пояснюється тим, що дослідження семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ проводилося лише у руслі двох підходів: системно-мовного і логіко-семантичного. За системно-мовного вивчення проведено діахронічний аналіз англійської дієслів, які позначають початок і кінець процесу, встановлено причини їх семантичних зсувів, а також характер синонімічних відношень між одиницями, які відображають системні відношення лексики в цілому [10]. Логіко-семантичний підхід зосередився на визначенні передумов формування і диференціації семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ [1], її втіленні в лексемах російської мови, в українській і російській ідіоматиці [3; 14] та видо-часових формах дієслів [13]. У межах зазначених студій окрему увагу привертає втілення семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ в дискурсі в цілому та його окремих різновидах – художньому [2] та ритуальному [8].

Саме логіко-семантичні розвідки поставили питання про статус семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ, який можна встановити за допомогою концептуального апарату когнітивної лінгвістики. Спрямованість сучасної лінгвістики на вивчення взаємодії мови з ментальними структурами різного ступеня узагальнення з метою пояснення їх ролі у мовленнєвому впливі на аудиторію на етапі інтенсифікації процесів глобалізації та створення тотального інформаційного простору зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою запропонованої статті є встановлення лінгвокогнітивних чинників формування семантики ПОЧАТКУ й КІНЦЯ з визначенням їхнього концептуального статусу.

Об'єктом дослідження є семантика ПОЧАТКУ і КІНЦЯ, а предмет вивчення становить лінгвокогнітивний статус ПОЧАТКУ і КІНЦЯ в англійській мові.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше визначено лінгвокогнітивний статус семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ на матеріалі журнальних текстів різної тематики, відібраних із міжнародних англомовних випусків часопису *Newsweek* та *Time*. Тексти ЗМІ репрезентують події і явища світу, які швидко починаються, розвиваються, завершуються, змінюючи одна одну, і саме тому представляється цікавим і багатим матеріалом для з'ясування статусу семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ.

У лінгвокогнітивних студіях семантика ПОЧАТКУ і КІНЦЯ здебільшого розглядається у термінах примітивів [6: 51] та концептів [9], рідше – конструктів [9: 109] або смислів [1].

Осмислення ПОЧАТКУ і КІНЦЯ як семантичних примітивів, під якими А. Вежбицька розуміє елементарні людські концепти, котрі є універсальними і лексикалізованими у більшості мов світу [5: 190], має під собою історичне підґрунтя. Опозиція ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ вважається однією з перших систем координат, яка склалася ще до розпаду індоевропейської прамови одночасно з зародковими уявленнями про кількість, словами рахунку, а також з опозиціями правий-лівий, верх-низ [9: 109]. Тому як базові одиниці свідомості, що містять знання про світ і допомагають орієнтуватися у ньому, ПОЧАТОК і

КІНЕЦЬ можуть розглядатися як семантичні примітиви на рівні мовних значень первинних засобів вираження цієї ідеї. До засобів, які представляють семантику ПОЧАТКУ і КІНЦЯ на рівні примітивів зараховуємо дієслова *to begin/start, to end/finish* та похідні іменники *end/beginning, start/finish*. Їх денотативне значення засноване на семантиці ПОЧАТКУ та КІНЦЯ, а тому вони безпосередньо вербалізують досліджувані смисли. Так, у прикладі *Whether this is the start of a recovery or just the segue into the a next phase of the crisis, of course, unclear* (Newsweek 10.11.2008, 49) ідея початку відновлення промисловості після економічної кризи експлікована іменником *start*, який позначає семантичний примітив “початок”. У реченні *The recession will end, but recovery won't ensure a return to previous rates of economic growth* (Newsweek 10.11.2008, 52) дієслово *end* експлікує кінець економічного спаду, даючи підстави для тлумачення семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ як семантичних примітивів. Водночас, більш детальний аналіз структурування ідеї кінця економічного спаду у наведеному вище прикладі показує, що семантика КІНЦЯ формується внаслідок складних ментальних процесів із залученням просторового й часового вимірів. Для виявлення специфіки структурування ідеї кінця економічного спаду застосовуємо компонентний аналіз іменника *recession*, який визначається як “важкий час, коли у країні нижчий ніж звичайно рівень торгівельної і бізнесової активності” (a difficult time when there is less trade, business activity in a country than usual) [15: 1370]. У наведеній дефініції семи “difficult” і “time” є ключовими, які сполучаючись у реченні з примітивом *end* локалізують важкий час у кінці темпоральної осі, котра маркує завершення періоду спаду і одночасно початок наступного за ним етапу *recovery* (одужання економіки країни), про котрий йдеться у другій частині наведеного вище прикладу. КІНЕЦЬ як завершення одного періоду, економічного спаду, і відлік для іншого, одужання промисловості, має в якості свого референта одну точку відліку – межу, яка входить у різні денотативні простори [1: 6].

Проаналізовані приклади свідчать, що дієслово *end* не тільки експлікує кінець, а й описує ситуації, що розгортаються у часі і просторі, залучаючи темпорально-просторовий контекст та ідею межі, а тому досліджувана одиниця не може бути зведена лише до семантичного примітиву. На користь цієї думки свідчить походження семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ від синкретичного поняття “кінців, кінця-початку”. Вживання одного слова для позначення обох кінців, зафіксованого зокрема лексико-фразеологічними засобами англійської мови, напр., *Yet by raising pay for bureaucrats, and not demonizing those who previously took payoffs to make ends meet* [...] (Newsweek 19.01.2009, 39). Ідіома *to make ends meet* (“зводити кінці з кінцями”) описує ситуацію скрутного, матеріального становища, коли грошей вистачає лише на найнеобхідніше. На основі її словникового визначення “to live within one's income” [15: 515] встановлюємо, що ця фразеологічна одиниця імплікує, що кінцеві витрати не мають перевищувати початкового бюджету, тобто обидва кінці повинні бути однаковими.

Наявність двох кінців становить одну з передумов диференціації темпорального та просторового ПОЧАТКУ-КІНЦЯ, пов'язаного з ідеєю межі, яка замикає і одночасно починає певні періоди часу чи відрізки шляху [1: 6]. Саме ідеєю межі, історично й лінгвістично закладеною в семантиці ПОЧАТКУ і КІНЦЯ, визначається вживання видо-часових форм дієслів, зокрема інхотативних, які вказують на попередню дію або стан, та дієслів завершення, котрі імплікують те, що відбувається за вербалізованими ними подіями, напр., *The spectators laughed* [...] *I could hear them jeering from the metal bleaches* [...] *They stopped laughing when I pulled farther and farther ahead, however* [...] (Newsweek 10.11.2008, 10). Наведений приклад наводить спогади ефіопського спортсмена про перші кроки у великому спорті, про те, як у п'ятнадцятирічному віці він біг 1,500 метрову дистанцію, і глядачі глузували з нього. Водночас, коли хлопець був вже близький до перемоги, вболівальники припинили сміятися, що передано дієслівною фразою завершення *stopped laughing*, котра одночасно концептуалізує кінець сміху й початок підтримки спортсмена, тобто, завершення однієї дії виражає миттєвий початок іншої. Очевидно, що дія осмислюється як межа, котра входить у різні темпоральні денотативні простори.

Остаточна поява окремих понять ПОЧАТКУ та КІНЦЯ асоціюється в історії людства з орієнтованою лінією, що зумовлювало переосмислення життєвого досвіду у величинах руху,

тобто зміни станів – у різні моменти часу та простору, котрі мають відправну і кінцеву точки [1: 8]. Отже, складність формування семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ пов'язана з перцептивними передумовами її виникнення на основі елементарного концепту РУХУ, який стає підґрунтям для виділення з нього співвідносних із досліджуваною семантикою концептів ЧАСУ і ШЛЯХУ [1: 8–9]. З наведеного зрозуміло, що фактор руху відіграє вирішальну роль у формуванні семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ. Рух втілюється у щоденних процесах, подіях і явищах, хоча у світі Природи вони мисляться в термінах народження і смерті, виникнення і зникнення, сходу і заходу, входу і виходу, творення та деструкції, а не ПОЧАТКУ чи КІНЦЯ [9: 109]. Узагальнення нашого повсякденного сенсо-моторного досвіду, пов'язаного з рухом, втіленим у зміні станів у часі та просторі, і фізичною й ментальною спрямованою дією приводить до формування концептів ПОЧАТКУ та КІНЦЯ.

Досліджувані смисли характеризуються оперативною, квантовою і відображальною сутністю, що дозволяє їх підвести під загальноприйняте визначення концепту як змістовної оперативної одиниці пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, мови мозку, усієї картини світу відображеної у людській психіці, як кванту знання [7: 89]. Як оперативні кванти знань ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ представляють інформацію про об'єкти і явища навколишнього світу, котра базується на певному чуттєвому образі, залучаючи знання про реальний світ та його устрій [11: 57-58]. Наприклад, початок напружених стосунків між Францією та Німеччиною осмислюється в термінах рослинної метафори у реченні *It's hard to overestimate the disdain and distrust between Paris and Berlin. At the root is French industrial policy* (Newsweek 10.11.2008, 49). Використана у наведеному прикладі метафора спирається на знання про те, що дерева ростуть із коренів, які живлять їхню біологічну систему і мисляться початком рослини, дозволяючи їй підніматися у напрямку верхів'я, котрий є кінцем стовбура. Тому у наведеному прикладі французька промислова політика, котра послужила початком проблеми у стосунках між країнами, концептуалізується як коренева система, яка до сих пір підживлює складені протиріччя. Водночас у наступному прикладі з тієї ж статті *Europe's leaders consulted directly with each other creating a financial coalition of the willing* (Newsweek 10.11.2008, 49), де йдеться про появу домовленостей, які з'явилися внаслідок творчих зусиль суб'єктів – політичних лідерів країн Європи, дієслово *create* (“створювати”) експлікує ідею початку існування фінансової коаліції між Німеччиною і Францією. Інтерпретуючи мовну одиницю *create* з останнього прикладу за допомогою словникової дефініції “*to make something exist that did not exist before*” [15: 368], встановлюємо, що вона засновується на семантиці ПОЧАТКУ, позначаючи творчий потенціал спрямованої дії, внаслідок якої починає існувати новий об'єкт, явище, подія.

Наївні знання людини про КІНЕЦЬ та існування у світі вербалізуються іменником *death* (“смерть”), який вживається, коли говорять про кінець життя людини чи тварини. Заголовок статті *One Sure Thing: Death To Taxes* (Newsweek 14.04.2008, 32) промовисто проголошує кінець зборам податків. Смысл кінця передається на основі позначення смерті як кінця фізичного існування. Хоча, зважаючи на те, що у більшості культур тема смерті залишається табу, спостерігається зворотний процес, коли дієслово *end* вербалізує смерть, що зафіксовано у словниковій дефініції “*end – a word meaning death to avoid saying this directly*” [15: 515].

Аналіз наведених вище прикладів доводить, що переосмислення перцептивного досвіду про будову рослинного світу, циклічність існування та спрямовану творчу дію визначають формування концептів ПОЧАТКУ і КІНЦЯ, які на мовному рівні вербалізуються вторинними лексико-семантичними засобами, котрі у своїй семантичній структурі містять ідею ПОЧАТКУ або КІНЦЯ: *roots* “коріння”, *create* “створювати”, *death* “смерть”.

Проаналізовані вище приклади свідчать, що ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ не лише відображають світ, а й слугують засобами конструювання складних ментальних структур і смислів [12: 8]. Це дає підстави розглядати ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ як конструкти буденної свідомості, спрямовані на відображення ідей вдачі й невдачі, щастя і нещастя, гарного і поганого. Конструювання таких смислів здійснюється на основі концептуалізації щоденного перцептивного досвіду, який відображається у концептах ПОЧАТКУ та КІНЦЯ, котрі, в свою чергу, слугують базою для творення асоційованих з отриманим досвідом оцінних смислів. Так, у прикладі “*Dr. Doom*” warned as early as 2006 of imminent *housing crash* [...],

forecasting stock-market collapse (Newsweek 19.01.2009, 33) вживання іменників *crash* і *collapse* засновується на ідеї кінця. У денотативному значенні названі одиниці позначають руйнування – аварії, провали, занепад, внаслідок яких об'єкт, явище або подія припиняють існування. І, як правило, описані події унеможливають повернення до попереднього стану, тобто позначають КІНЕЦЬ. Руйнація часто пов'язана з негативними наслідками та деструктивним емоційно-фізичним станом, і, як правило, асоціюється наївною свідомістю з поганою долею-роком. Тому концептуалізація КІНЦЯ в термінах руйнації призводить до формування, співвіднесеного з ним смислу невдачі. Так, у наведеному вище прикладі йдеться про невдачу у сфері житлобудівництва та на фондовій біржі як перші ознаки глибокої економічної кризи.

Водночас, семантика КІНЦЯ є підґрунтям для конструювання позитивного смислу вдачі, на основі концептуалізації результатів певної діяльності як бажаного завершення справи, що на мовному рівні позначається іменником вторинної номінації *fruit/nlid*. У прямому значенні ця одиниця означає фрукт, вирощення якого вимагає часу та зусиль, котрі приносить свої плоди та позитивні емоції. Таке переосмислення денотативного значення іменника *fruit* сприяє його використанню як основи для формування одного зі значень кінця як позитивного результату зробленої справи. Так, лексична одиниця *fruit* фіксується в англійській мові як засіб вторинної номінації для вираження ідеї вдалого, продуктивного кінця, залучаючи органічну концептуальну метафору ВДАЛИЙ КІНЕЦЬ – ЦЕ ПЛІД [4: 41]. У журнальному дискурсі зазначена метафора залучається лише для повідомлення позитивного змісту, напр., *The fruit of all that flesh trading is a concise lesson in the 20-th century art history* (Time 27.10.2008, 56). У цьому реченні іменник *fruit* вказує на сприятливі наслідки малювання людських тіл для розвитку мистецтва у ХХ сторіччі. Так, виділена метафора формується на основі сконструйованого за допомогою семантики КІНЦЯ смислу вдалого результату діяльності, який супроводжує наполегливу, плідну працю. Все вказане дає підстави говорити про одну з важливіших категоріальних якостей семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ: породження нових смислів в різних типах дискурсу сучасної англійської мови. Матеріалом для їх конструювання є семантична структура вторинних засобів вербалізації концептів ПОЧАТКУ і КІНЦЯ. На відміну від первинних засобів, які безпосередньо експлікують ПОЧАТОК чи КІНЕЦЬ, вторинні засоби ґрунтуються на переосмисленні знань про навколишній світ і досвід, отриманий внаслідок пізнавальної діяльності.

Отже, семантику ПОЧАТКУ і КІНЦЯ визначаємо як концептуальні конструкти або концепти-конструкти, які сформувалися на основі ідеї про межу завдяки широким узагальненням. Будучи конструктами, концепти ПОЧАТКУ та КІНЦЯ є своєрідними класифікаторами, що слугують основою для узагальнення інших концептів і формування складних смислів, які виникають внаслідок оцінки та інтерпретації реальності. Враховуючи конструктивний статус семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ, подальші розвідки будуть спрямовані на розкриття створених ними метафоричних смислів з метою впливу на аудиторію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 3–18.
2. Арутюнова Н.Д. Всё про всё (по текстам Ф.М. Достоевского) // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 363–400.
3. Баранов А.Н. “Начало” и “Конец” в русской идиоматике // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 27–35.
4. Богуславская О.Ю. Подведение итогов в русском языке // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 36–49.
5. Вежбицкая А. Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах // Thesis. – 1993. – Вып. 3. – С. 185–206.
6. Гак В.Г. Семантическое поле конца // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 50–55.
7. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
8. Левонтина И.Б. Лексика начала и конца трапезы в русском языке // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 578–583.
9. Мечковская Н.Б. Концепты “начало” и “конец”: тождество, антонимия, асимметричность // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 109–120.
10. Мошанова Т.Л. История развития групп глаголов, обозначающих начало и конец процесса, в английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский гос. пед. ун-т. – Москва, 1969. – 25 с.

11. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2001. – 192 с.
12. Потапенко С. І. Орієнтаційний простір сучасного англомовного медіа-дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2008. – 32 с.
13. Тошович Б. Конфликт начала и конца // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 237–251.
14. Яковенко Л. Українські фразеологізми із семантикою появи, наявності та зникнення як виразники категорії Буття // Вісник Львівського університету. Серія Філологія. – Ч.1. – 2004. – №34. – С. 251-256.
15. Longman Dictionary of Contemporary English: New Edition. – Harlow: Longman, 2005. – 1950 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Репех – аспірант кафедри лексикології та стилістики англійської мови Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: актуальні проблеми когнітивної лінгвістики, медіалінгвістика.

КОНСТРУКТИ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ MEDICINE AND HEALTH CARE: ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ І ЕПІСТЕМІЧНИЙ ПАРАМЕТРИ

Віталій СОКОЛОВ (Запоріжжя, Україна)

Стаття торкається проблем когнітивної семантики, зокрема досліджується енциклопедичний підхід до лексичної семантики на прикладі концептосистеми MEDICINE AND HEALTH CARE, яка є важливою частиною англомовної картини світу.

The paper investigates the problems of cognitive semantics, in particular the cognitive view of meaning with examples from system of concepts MEDICINE AND HEALTH CARE, which is an important part of the English picture of the world.

Однією з наріжних пресупозицій в когнітивній семантиці є припущення про те, що значення є енциклопедичним за своєю суттю. З одного боку, семантична структура лінгвальних елементів упроваджує доступ до інвентарю структурованого знання, а саме до концептосистеми. Так, здається логічним, що неможна зрозуміти значення лінгвальної одиниці (далі – лінгвемі) без енциклопедичного знання, що є з нею пов'язаним. З іншого боку, це енциклопедичне знання ґрунтується на соціальному (взаємодія людей одне з одним) та фізичному (взаємодія людей зі світом) досвіді.

Лексикологи і лексикографи традиційно розмежовують словникове значення із енциклопедичним. Починаючи з 60-их років ХХ сторіччя представники менталістського підходу до аналізу складних мовних явищ транспонували цю точку зору на рівень ментальних репрезентацій лінгвемі, – на рівень концептів. Діалектика сучасного когнітивно-семантичного підходу передбачає, що словникове знання є лише підґрунтям, частиною енциклопедичного знання.

Теорія компонентного аналізу, відома також як теорія семантичної декомпозиції, є варіантом “словникового” погляду на семантику. Вчені, які репрезентують цей напрямок вважають, що значення лексеми будується із “семантичних примітивів” [11], [14]. Однак, все частіше вчені наголошують на тому, що намагання Анни Вежбицької створити теорію семантичних примітивів є “абсолютно неефективними” [4]. В рамках нашого дослідження залишаємо це питання відкритим для дискусії.

Представники словникового підходу до семантичного аналізу вважають, що головний зміст лексеми полягає в її словниковій дефініції. Такий підхід повністю знаходиться в межах лексичної семантики. На нашу думку, енциклопедичні знання відіграють не менш значущу роль. На відміну від словникової дефініції, енциклопедичні знання не так експліцитно є пов'язаними із мовним знаком, що дозволяє певним лінгвістам стверджувати, що це “не лінгвістика”. Однак таке явище є лише “тимчасовим тактичним обмеженням, тактичним вивертом, а не суттю справи” [2].

Представники когнітивно-семантичного підходу вважають, що чіткий поділ між лексичним знанням і екстралінгвальним знанням є недоцільним. По-перше, “словниковці” вважають, що значення лексеми має семантичне “ядро”, найважливіший елемент семантики лексеми. І, по-друге, це ядро є незалежним від екстралінгвальних знань носія мови, які не є важливими для розуміння слова. Деякі представники цього підходу дуже чітко протиставляють денотацію і конотацію лексеми. На наш погляд, це не зовсім недоречно.